

TUR237 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZCÜK TÜRLERİ

(8. HAFTA)

2. SIFATLAR (*Alm. adjektiv, eigenschaftswort, Fr. adjectif, İng. adjective*)

Türkiye Türkçesinde adın niteleyicisi olarak bilinen sıfatlar hem kullanım hem de fonksiyon açısından önemli sözcük türlerinden biridir. Tek bir varlığı gösteren ada karşılık, sıfatlar varlığa ait birden fazla özelliği ortaya koymaktadırlar. Bu nedenle dil içindeki kullanım alanları oldukça geniştir. Korkmaz sıfatlarla ilgili olarak şu kapsamlı tanımı yapmaktadır: Sıfatlar adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir (Korkmaz 2014: 333).

Ergin sıfatların vasıf ve belirti ismi olduklarını, çeşit çeşit vasıf ve belirtilere sahip olan nesnelerin bu özelliklerini ortaya koyan isimlere sıfat adı verildiğini belirtmiş, sıfat denilen sözcüğün aslında tek başına ortak isimlerden başka bir şey olmadığını ortaya koymuştur (2004: 244-245). Banguoğlu (1974), Ediskun (1999) ve Gencan (1975), bir varlığı niteleyen veya belirleyen kelimeye sıfat dendiği şeklindeki tanımı tercih etmişlerdir.

Öncelikli özelliği bir ismi nitelemek olan sıfat türünün varlığı geleneksel dilbilimde isim soylu sözcükler arasında yer almaktadır ve sıfatların aslında isim olup başka bir isme niteleyicilik etmeleri nedeniyle bu ad altında incelendikleri görüşü hâkimdir. Sözcüğün sıfat olmasını başka bir isimle kurduğu ilişki ve konumu sağlamaktadır. Fakat her ismin sıfat olamayacağı da bir gerçektir. İki tür arasında çok belirgin bir fark bulunmadığını ifade eden Gabain, aynı kelimenin bazen isim bazense sıfat olarak kullanılabilirdiğini, bazılarının daha çok isim karakteri taşıırken bazılarının daha çok sıfat karakteri taşıyabildiğini ifade etmiştir (1988: 47).

Dilbilim Terimleri sözlüğünde ise *niteleyici* şeklinde madde başı yapılan terime dair, karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri bulunan sözcük tanımı yapılmış ve Türkçede işlev ve anlam bakımından niteleme ve belirtme; yapı bakımından yalın, türemiş ve bileşik sıfat biçiminde öbeklere ayrıldığı belirtilmiştir (İmer, Kocaman ve Özsoy 2011: 193).

Semantik Açından Sıfatlar

Türkçe Sözlük'te "Bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime, ön ad". Berke Vardar'a göre, "Adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük". Zeynep

Korkmaz'a göre, "Somut ve soyut ad ve kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan kelime türü". Doğan Aksan'a göre, " Adların niteliklerini, ne durumda olduklarını, çoğu kez sayılarını, ölçülerini gösteren, soran ya da belirten sözcüklerdir". Muharrem Ergin'e göre, "Sıfatlar, nesnelere vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir".

Sıfat kelimesi, Arapça *vasıf* kelimesiyle aynı kökten gelmiştir. Vasıf kelimesi de *nitelik*, *mahiyet*, *özellik*, *hususiyet*, *karakter* gibi anlamlara gelir. İngilizcede sıfat yerine kullanılan *adjective* terimi Latince *adjectivum/adicere* kelimesinden gelmekte olup *isimlere eklenen* gibi anlama sahiptir (Demirci, 2017: 77). Türkçede sıfatları ayırt etmek kolay değildir. Rusça ve İngilizcede olduğu gibi belirli bir işaretleyicisi yoktur. Yani temelde ad soylu olup tümcede sözcüklerin birbiriyle kurdukları ilişkiye göre sıfat olarak adlandırıldığı görülmektedir. Adlar, bağımsız bir türken sıfatlar, ada bağlı olarak o varlıkla ilgili herhangi bir niteliği belirten sözcük türüdür.

Sıfatlar görev ve anlam açısından niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılırken; biçim açısından da yalın sıfatlar, türemiş sıfatlar ve bileşik sıfatlar olarak üçe ayrılmaktadır. Anlamsal olarak birçok yabancı dilbilimcinin (*Cinque, Sproat, Shih, Scott*) sıfat tipolojisi denemesi bulunmaktadır. Bu tipoloji çalışmaları içinde en çok bilineni Dixon'ın 1997'de farklı dil ailelerinden 20 dili inceleyerek oluşturduğu "Where have all the adjectives gone?" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada dillerin sıfat anlamını nasıl ifade ettiklerine odaklanmıştır. Dixon, sıfatları *boyut*, *renk*, *yaş*, *değer*, *fiziksel özellik*, *insan eğilimi*, *hız*, *olasılık*, *zaman gösteren sıfatlar* olarak dokuz ulama ayırmıştır. Aynı çalışma dünya dillerinde görülen farklı bazı sıfat türleri de dikkate alınarak 2004 yılında *güçlük*, *benzerlik*, *niteleme*, *niceleme*, *konum* ve *ana sayı* ulamlarının da eklenmesiyle genişletilmiştir (Akşehirli, 2015: 15).

Sıfatların anlamsal açıdan bir diğer özelliği de kesişimsel (intersective- non-intersective) olup olmamasıdır (Cabredo, 2010: 6). Kesişimsel sıfatlar ad-sıfat bileşiminde niteleyici ve yüklemcil kullanımında her iki ögeyi nitelemeye izin verirken; kesişimsel olmayan (non-intersective) sıfatlar ise yalnızca ada yönelik bir niteleme yapar ve odağı addır:

Nimet, iyi bir annedir. (Nimet iyi midir? Nimet anne midir?) non-intersective

Nimet, uzun bir kadındır. (Nimet uzundur. Nimet kadındır.) intersective

Morfolojik Açıdan Sıfatlar

Sıfatlar, adlar gibi ad çekim ekleri alarak çekimlenemezler. Sıfatlar ancak belirteçler tarafından derecelendirilebilir ve karşılaştırılabilir. Bu da sıfatları adlardan ayıran en önemli özelliklerden biridir.

çok büyük kaşık (derecelendirme)

en büyük kaşık (karşılaştırma)

çok tahta kaşık (-)

Türetim ekleriyle ad soylu sözcüklerden ve eylemlerden sıfat yapılabilir.

top+alak, tuz+lu, ev+cil, kötü+mser, kadın+sı, şeker+siz...

ağla-k, uç-arı, oku-muş, bil-giç...

Sentaks Açıdan Sıfatlar

Üretici Dilbilgisinde baş tarafından seçilmeyen ögeler için bir üst terim olarak kullanılan niteleyen, işlev açısından ad öbekleri kapsamında sıfat türünde, eylem öbekleri kapsamında belirteç türündeki ögelerle dizimsellik göstermektedir (İmer, 2011: 193). Söz dizimsel olarak sıfatlar, ad öbeğini niteleme ve eylem öbeğini tamamlama olmak üzere iki temel konuma sahiptir.

Ad öbeğini niteleme “niteleyici pozisyon” (attributive position); eylem öbeğini tamamladığı konum “yüklemcil pozisyon” (predicative position) olarak adlandırılmaktadır (Cruse, 2006: 8). Niteleyici pozisyondaki sıfatlar addan önce kullanılır. Yüklemcil pozisyondaki sıfatlar ise tümcede yüklem olarak bulunurlar.

[Sevimli] köpek (Sıfat + Ad)

[Çok sevimli] köpeği var. (Belirteç+ Sıfat+ Ad)

Onun köpeği çok [sevimli]dir. (Yüklemcil Sıfat)

Sıfatların Türleri

Sıfatların türleriyle ilgili bazı sınıflandırmalar şöyle ele alınabilir:

Ergin’de *vasıflandırma* ve *belirtme* olarak ikiye ayrıldıktan sonra, belirtme sıfatları da kendi içinde *işaret*, *sayı*, *soru*, *belirsizlik* alt türleriyle incelenmiştir (2004: 244-257).

Gencan, niteleme ve belirtme sıfatları ayırımına gitmiş olup belirtme sıfatlarını *im sıfatları*, *sayı sıfatları*, *belgisiz sıfatlar*, *soru sıfatları*, *san (unvan) sıfatları* olarak ele almış ve ayrıca

nitelemeli sıfatlarda anlam kerteleri başlığı altında, *pekiştirmeli sıfatlar ve küçültme sıfatları* türlerini ortaya koymuştur (1975: 161-172).

Ediskun, niteleme ve belirtme olarak ikiye ayırdığı sıfatı belirtme başlığı altında *işaret, sayı, belgisiz, soru* olmak üzere dörde ayırarak incelemiştir (1999: 132-133).

Delice, *niteleme* ve *belirtme* olarak ikiye ayırmış, belirtme sıfatlarını ise gösterme, soru, belirsizlik, sayı alt başlıkları altında ele almıştır (2017: 61-65).

Atabay, Kutluk ve Özel ise görev ve anlam açısından sıfatlar başlığı altında *niteleme* ve *belirtme* ayrımını yapmış olup belirtme içinde *gösterme, soru, belgisiz ve sayı sıfatlarını* ortaya koymuşlar, biçim açısından sıfatlar başlığı altında ise *yalın, türemiş ve bileşik sıfat* türlerini belirtmişlerdir (2003: 68-74).

Sıfatlarla ilgili genel sınıflandırmalar bu şekilde olup çoğunlukla benzerlik göstermekle beraber sıfatın alt türlerine dair en ayrıntılı çalışmalardan biri Zeynep Korkmaz tarafından ortaya konulmuştur. Korkmaz'ın tasnifi şu şekilde gösterilebilir:

A. Kökenlerine göre sıfatlar

1. Türkçe kökenli sıfatlar: acı, boşboğaz, deliksiz, yuvarlak, yüksek.
2. Yabancı kökenli sıfatlar: fena, edebi, fettan, kavi, muhteris.
3. Karışık kökenli sıfatlar: bedelli, âşıkane, dindar, kifayetsiz, destani.

B. Yapıları bakımından sıfatlar

1. Basit sıfatlar: çıplak, çirkin, dar, derin, cimri.
2. Türemiş sıfatlar: sakallı, alaycı, asılsız, çocukça, acımsı.
3. Birleşik sıfatlar: açık sözlü, cana yakın, gülkurusu, başıboş, vatanperver.
4. Pekiştirme sıfatları: ipince, sapasağlam, koskocaman, yapayalnız, yepyeni.
5. Kelime gruplarından oluşan sıfatlar
 - 5.1. Sıfat tamlaması biçiminde: uzun etekli kız, ak tolgalı beyler.
 - 5.2. Ad tamlaması biçiminde: avuç dolusu, yürekler acısı.
 - 5.3. Sıfat-fiil grubu biçiminde: kıyılarına bakan, yaprak yaprak açılan.
 - 5.4. Tekrar grubu biçiminde: ayrı ayrı, dayalı döşeli.
 - 5.5. Edat grubu biçiminde: canlı gibi, kendine göre, parmak kadar.
 - 5.6. Bağlaç grubu biçiminde: suskun ve ezik, kısık fakat tatlı.
 - 5.7. Sayı grubu biçiminde: otuz beş, yüz on iki.

- 5.8. İsnat grubu biçiminde: gözü gönlü tok, yalan dolu, pabucu büyük.
- 5.9. Ad çekimi ekleriyle kurulmuş kısaltma grupları biçiminde: cana yakın, modaaya uygun, kıldan ince, babasından kalma, bayraklarla süslü.

C. İşlevlerine göre sıfatlar

1. Nitelik sıfatları: siyah, uysal, alçak, kırık, küçük.
2. Belirtme sıfatları
 - 2.1. İşaret sıfatları: bu, şu, o.
 - 2.2. Sayı sıfatları
 - 2.2.1. Asıl sayı sıfatları: bir, iki, dört.
 - 2.2.2. Sıra sayı sıfatları: onuncu, ikinci, birinci.
 - 2.2.3. Üleştirme sayı sıfatları: birer, sekizer, onar.
 - 2.2.4. Kesirli sayı sıfatları: dördte bir, yüzde beş, yarım.
 - 2.2.5. Topluluk sayı sıfatları: ikiz, üçüz, dördüz.
 - 2.3. Soru sıfatları: kaç, kaçar, kaçını, hangi, ne, nasıl?
 - 2.4. Belirsizlik sıfatları: az, bir sürü, kimi, bütün, çok (Korkmaz, 2014: 333-395).

Sıfatları Belirleme Ölçütleri

1. Anlambilimsel ölçütler

- Varlıkların değişmeyen niteleyici özelliklerini belirginleştiren sözcüklerdir. Önüne geldikleri adlara daraltma ve donatma temel işleviyle anlam katarlar.
- Ana dil konuşucusu sıfat olan bir sözcükle karşılaştığında sözcükten mesaj alamayarak sonrasına bir ad getirip anlamı tamamlama yönünde refleks gösterir. Örneğin ana dil konuşucusuna bağlamdan bağımsız olarak büyük, kırmızı, hoş sözcükleri verilip bunların kullanımı istendiğinde büyük masa, kırmızı kalem, hoş kadın gibi öbekleştirmelere gidilerek sözcüğün anlamlı kılındığı görülür.

2. Biçimbilimsel ölçütler

- Çekimlenemezler, ancak baş olan ad düşerse onun yerine geçerek çekimlenmeleri söz konusu olabilir: *hoşta, hoştan, hoşu, hoşta* gibi bir çekimleme dizisi mantıksız olurken, *büyük çocuk* şeklindeki bir öbeğin baş olan *çocuk* sözcüğünde düşürüme gidilmesiyle *büyükçe, büyüğü, büyükten, büyükte* şeklinde çekimlenebilmesi mümkün olmaktadır.

- Sıfat yapan türetim ekleri vardır. Bunlardan bazıları hız+lı, ev+cil, sıra+dan sözcükleriyle örneklenebilir.

- Eylemler ve edatlar gibi öbek oluşturduğu adlara durum yükleyebilmesi söz konusudur. Yani bazen durum yükleyicidirler: dans+a meraklı, annesin+e düşkün gibi öbek yapılar sıfatların durum yüklemesinin öne çıkan örnekleridir.

3. Dağılımsal ölçütler

- Sıfat öbekleri sıfat türündeki sözcüklerin belirteçlerle derecelendirilmesi sonucu oluşurlar: çok büyük, pek yorgun.

- Genel oluşuma kıyasla daha az sıklıkta olmakla beraber sıfat türündeki sözcüklerin ad öbekleriyle birlikte öbek oluşturdukları da görülebilmektedir: dans+a meraklı, annesin+e düşkün.

- Tümce içinde tüm öğelerin içinde yer almaları söz konusu olabilir. Bu konumlanmaları aşağıdaki cümleler örnelemektedir:

1. Büyük adam gelecek. (özne)
2. Kırmızı kalem ver. (nesne)
3. Bu akşam gelin. (zarf tümleci)
4. Küçük bir evde yaşıyor. (yer tamlayıcısı)
5. Bugün yorgundur. (yüklemcil)

- Belirteçler tarafından nitelenebilmeleri özellikle sıfat olarak değerlendirilen demir, tahta, taş gibi adları ayırmada önemli bir ölçüttür. *Çok güzel kadın, pek büyük ev* yapıları normalden *çok taş köprü, az tahta ev* gibi yapıların kabul edilemez oluşu bu ölçütün sağlamlasını göstermektedir.

- Sıfatları adlardan ayıran bir diğer özellik de sıfat türündeki sözcüklerin başka sıfatlarla bir araya gelerek aynı öbekte yer alabilmesidir. Eğer aynı öbekteki diğer sözcük türü ad ise sıfat olan sözcükle yer değiştiremez, sıfat olan daima öne geçer: *güzel büyük ev* veya *büyük güzel ev* yapılarında sıfatların aynı görevle bir arada kullanılabilirdikleri görülmektedir, ancak *güzel taş köprü* yapısının *taş güzel köprü* şeklinde dönüştürülemiyor oluşu da bu ölçütü doğrulamaktadır.